

Μνήμων

Τόμ. 16 (1994)

EDWARD P. THOMPSON. ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.563](https://doi.org/10.12681/mnimon.563)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΑΛΙΩΤΟΥ Ι. (1994). EDWARD P. THOMPSON. ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ. *Μνήμων*, 16, 139-148. <https://doi.org/10.12681/mnimon.563>

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ

EDWARD P. THOMPSON

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η αναφορά μου στον Edward P. Thompson αναπτύσσεται στη βάση δυο κυρίως αξόνων προβληματισμού:

α. Ο πρώτος άξονας αφορά στο δομικό εννοιακό πλαίσιο το οποίο οργανώνει την ιστορική σκέψη του συγγραφέα. Από αυτή την άποψη, σταθερό σημείο αναφοράς της προσέγγισής μου αποτελεί το έργο του *The Making of the English Working-Class*. Η επιλογή αυτή στηρίζεται σε δυο κυρίως λόγους. Πρώτον, παρά το γεγονός ότι ο συγγραφέας αποφεύγει στο έργο αυτό οποιαδήποτε σχεδόν θεωρητική αναφορά και συνειδητά περιορίζεται αυστηρά στην έκθεση του εντυπωσιακού σε πλούτο ιστοριογραφικού υλικού μέσα από το οποίο καταδεικνύονται οι μηχανισμοί και η πορεία συγκρότησης της αγγλικής εργατικής τάξης, εντούτοις η ίδια η ερμηνευτική σύλληψη και η δόμηση της αφηγηματικής παρουσίασης της θεματικής αποτελούν ένα είδος θεωρητικού μανιφέστου τόσο των αναλυτικών επιλογών, όσο και της πολιτικής οπτικής του ιστορικού. Η πολυσήμαντη επίδραση που έχει ασκήσει το συγκεκριμένο έργο σε διάφορους τομείς κοινωνικής έρευνας αποτελεί το δεύτερο λόγο στον οποίο στηρίζεται η επιλογή του ως βασικού σημείου αναφοράς της προσέγγισής μου. Από αυτή την άποψη ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των μηχανισμών μέσω των οποίων ένα εννοιακό πλαίσιο αποκτά μια δυναμική που του επιτρέπει να υπερβαίνει τα —συμβατικά ούτως ή άλλως— όρια ενός επιστημονικά πειθαρχημένου γνωστικού χώρου και να μεταλλάσσεται από αναλυτικό εργαλείο της ιστορικής έρευνας σε ερμηνευτική οπτική κοινωνικής μελέτης και —στην περίπτωση του Thompson— πολιτικής παρέμβασης.

* Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε στα πλαίσια της εκδήλωσης που οργάνωσε η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού στη μνήμη του Βρετανού ιστορικού E. P. Thompson το Μάιο του 1994.

Το εννοιακό πλαίσιο

β. Ακολούθως, ο δεύτερος θεματικός άξονας της προσέγγισής μου επικεντρώνεται στην επίδραση που το έργο του Thompson άσκησε στους προσανατολισμούς και τις οπτικές της κοινωνικής έρευνας, κυρίως κατά τις δεκαετίες '70 και '80. Θα αναφερθώ κυρίως στον βρετανικό χώρο. Θα προσπαθήσω να ανιχνεύσω την επίδραση αυτή μέσω της διερεύνησης κάποιων από τα πολλά επίπεδα κριτικής που δέχθηκε το έργο του Thompson κατά την περίοδο αυτή, καθώς και της θέσης του έργου του στο πλαίσιο των σύγχρονων προσανατολισμών στην έρευνα πολιτισμικών και κοινωνικών ζητημάτων.

Η παρουσίαση του εννοιακού πλαισίου εδώ δεν έχει βέβαια σκοπό την λεπτομερειακή ανάλυση των συστατικών του στοιχείων. Εκείνο που ενδιαφέρει περισσότερο είναι η επισήμανση της σύνδεσης των στοιχείων αυτών με τη δόμηση της αφηγηματικής εξιστόρησης και την ερμηνευτική σύλληψη της διαδικασίας συγκρότησης της αγγλικής εργατικής τάξης στο έργο του Thompson.

Βασικό σημείο-κλειδί του εννοιακού πλαισίου αποτελεί η υπεράσπιση της ιστορίας ως προνομιακής γνωστικής κατηγορίας και ως πλεονεκτικής οπτικής κοινωνικής και πολιτικής ανάλυσης. Βέβαια η υπεράσπιση της ιστορικής οπτικής αποτελεί μια αναμενόμενη τοποθέτηση κάθε ιστορικού, και μόνο στη βάση αυτής του/της της ιδιότητας. Στην περίπτωση του Thompson όμως η τοποθέτηση αυτή αποτελεί ένα μάλλον συστημικό στοιχείο της σκέψης του, καθώς διαμορφώνει τον τρόπο σύλληψης των βασικών αναλυτικών κατηγοριών τις οποίες ο ιστορικός χρησιμοποιεί (π.χ. τάξη, συνείδηση, ιδεολογία, παράδοση κ.τ.λ.).

Το «περί προνομιακότητας της ιστορίας» επιχείρημα του Thompson αναπτύσσεται εξάλλου σε πιο δυναμική μορφή στο έργο του *The Poverty of Theory and Other Essays*¹, όπου υποστηρίζεται ότι η ιστορία δεν αποτελεί, κατά κύριο λόγο, ένα συγκεκριμένο κλάδο/πεδίο έρευνας, αλλά μάλλον έναν ιδιαίτερο τρόπο/κατηγορία «γιγνώσκειν» στα πλαίσια του οποίου διαμορφώνονται οι διάφοροι κλάδοι κοινωνικής μελέτης.

Το επιχείρημα «περί προνομιακότητας της ιστορίας» αναπτύσσεται προς δυο βασικές κατευθύνσεις:

α. Η ιστορία ως όπλο στο πεδίο της θεωρητικής διαμάχης

Από τις πρώτες ήδη σελίδες της εξιστόρησης της συγκρότησης της αγγλικής εργατικής τάξης ο Thompson εκφράζει με σαφήνεια την άποψή του ότι η ιστορική οπτική αποτελεί την πλεονεκτικότερη μέθοδο διερεύνησης της κοινωνικής πραγματικότητας, ιδιαίτερα δε φαινομένων όπως η ταξική δόμηση του κοινωνικού χώρου. Τονίζει ότι, «η έννοια της τάξης εμπεριέχει την έννοια

1. Λονδίνο, Merlin Press, 1978.

της ιστορικής σχέσης». Σύμφωνα με την άποψη αυτή η τάξη συλλαμβάνεται νοητικά μόνο ως διαμορφωμένο στα πλαίσια του ιστορικού γίγνεσθαι πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, και όχι ως μια στατική α-ιστορική αναλυτική κατηγορία.

Αν σταματήσουμε την ιστορία σε ένα δεδομένο σημείο, τότε δεν υπάρχουν τάξεις αλλά απλά ένα σύνολο ατόμων με ένα σύνολο εμπειριών. Αλλά, αν παρατηρήσουμε αυτούς τους ανθρώπους επί αρκετό χρονικό διάστημα κοινωνικής μεταβολής, διακρίνουμε μοτίβα στις σχέσεις, τις ιδέες, τους θεσμούς τους. Η τάξη ορίζεται από ανθρώπους, καθώς αυτοί βιώνουν την ιστορία τους και, τελικά, αυτός είναι ο μόνος δυνατός ορισμός της².

Θα αναφερθώ παρακάτω στον τρόπο με τον οποίο η προσέγγιση αυτή συνδέεται —διαμορφώνεται από, ή διαμορφώνει η ίδια— την θέση του Thompson ότι η αγγλική εργατική τάξη συγκροτήθηκε σταδιακά σε ένα αρκετά μακρύ χρονικό διάστημα και μπορεί να μελετηθεί μόνο μέσω της διερεύνησης διαρκώς εν εξελίξει προϋπαρχόντων πολιτισμικών μορφών και στοιχείων τα οποία μέσω της εμπειρίας της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης μεταλλάχθηκαν γύρω στα 1830 σε εργατική ταξική συνείδηση.

Το επιχείρημα «περί προνομιακότητας της ιστορίας» πρέπει να κατανοηθεί στα πλαίσια των συγκεκριμένων θεωρητικών αντιπαλοτήτων που το ανέδειξαν. Στο επίπεδο της κοινωνικής θεωρίας αποτελεί την απάντηση του Thompson στις α-ιστορικές και αποκλειστικά συγχρονικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις. Όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά παρατηρεί, τονίζοντας τον τρόπο με τον οποίο παρόμοιες προσεγγίσεις εξοβελίζουν ουσιαστικά τον ανθρώπινο παράγοντα από τη μελέτη της κοινωνικής πραγματικότητας:

Ακόμα και το τελειότερα διαπλεγμένο κοινωνιολογικό δίχτυ δεν μπορεί να συλλάβει μια καθαρή μορφή τάξης, όπως δε θα μπορούσε να συλλάβει μια καθαρή μορφή έρωτα... [γιατί] δεν μπορούμε να έχουμε έρωτα χωρίς εραστές³.

Στο επίπεδο της ιστοριογραφίας το επιχείρημα αντιτάσσεται στις οικονομιστικές προσεγγίσεις στο φαινόμενο της ταξικής διαστρωμάτωσης και της διαμόρφωσης ταξικής συνείδησης που —βασιζόμενες σε μια μηχανιστική σύλληψη του μοντέλου βάσης-εποικοδομήματος— απέδιδαν την δημιουργία της εργατικής τάξης αποκλειστικά στις μεταβολές των τρόπων παραγωγής κατά την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί: «Η εργατική τάξη δεν ανέτειλε σαν τον ήλιο σε κάποια προκαθορισμένη στιγμή. Ήταν παρούσα στην ίδια την συγκρότησή της»⁴.

2. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Penguin, 1963, σ. 10. (Όλα τα αποσπάσματα από κείμενα γραμμένα στην αγγλική γλώσσα αποτελούν δικές μου μεταφράσεις για τους σκοπούς αυτού του κειμένου).

3. *Ο.π.*, σ. 9.

4. *Ο.π.*, σ. 9.

Τέλος, στο επίπεδο της διεθνούς μαρξιστικής διανόησης και κριτικής, το επιχείρημα στρέφεται ενάντια στο κίνημα του Δομισμού (structuralism), στο οποίο ο Thompson αντιτάχθηκε κυρίως μέσω της πολεμικής κριτικής του στον Althusser.

β. Η δεύτερη κατεύθυνση προς την οποία αναπτύσσεται το επιχείρημα «περί προνομιακότητας της ιστορίας» αφορά τον κοινωνικό ρόλο της ιστορικής μελέτης και κατ' επέκταση του ιστορικού. Η ιστορία ως (*intellectual force*). Καθήκον του ιστορικού, όπως υποστηρίζεται, είναι να παρέχει στις «φωνές του παρελθόντος», που χωρίς την δική του παρέμβαση θα είχαν λησμονηθεί, πρόσβαση στο παρόν: «Αν θέλετε μια γενίκευση, θα έλεγα ότι καθήκον του ιστορικού είναι να αφουγκράζεται διαρκώς»⁵.

Πιο συγκεκριμένα αποτελεί ζήτημα απόλυτης προτεραιότητας για τον ιστορικό να «αφουγκράζεται» τις φωνές των ηττημένων του παρελθόντος, καθώς «ίσως να μην είναι οι ηττημένοι στο τέλος». Το ακόλουθο παράθεμα, ένα από τα πιο πολυσυζητημένα αποσπάσματα του έργου του E.P.T., είναι νομίζω ενδεικτικό: «Πασχίζω να σώσω την φτωχή 'stockinger', του Λουδίτη καλλιεργητή, τον ουτοπιστή τεχνίτη, ακόμη και τον εξαπατημένο οπαδό της Southcott, από την τρομερή περιφρόνηση των μεταγενεστέρων»⁶.

Η συγγραφή της ιστορίας των κατώτερων κοινωνικών τάξεων αποτελεί για τον Thompson ένα είδος δικαίωσής τους, ιδιαίτερα στην περίπτωση που το ερμηνευτικό σχήμα του ιστορικού αφηγήματος αφήνει ανοιχτή την πιθανότητα μετέπειτα πολιτικής τους δικαίωσης στο επίπεδο του κοινωνικού αγώνα.

Από αυτή την άποψη ο Thompson εντάσσεται στην ιστοριογραφική παράδοση των ιστορικών του βρετανικού κομμουνιστικού κόμματος, για τους οποίους η μελέτη της ιστορίας αποτέλεσε απαραίτητο στοιχείο της κοινωνικής κριτικής και πολιτικής παρέμβασης. Πέρα από αυτό εντάσσεται στο ιστοριογραφικό πρόγραμμα της συγγραφής της ιστορίας «από τα κάτω», το οποίο συγκροτήθηκε εκείνη την εποχή στην Μεγάλη Βρετανία από ιστορικούς του χώρου της Αριστεράς και του οποίου οι επιδράσεις διαφαίνονται σε διάφορους τομείς κοινωνικής έρευνας ακόμη και σήμερα.

Δεύτερο κομβικό σημείο του εννοιολογικού πλαισίου αποτελεί η έννοια της εμπειρίας, έννοια που αποκτά θεμελιακή σημασία για την ερμηνευτική σύλληψη της διαδικασίας ταξικής συγκρότησης. Όπως ο συγγραφέας παρατηρεί:

5. Gr. MacLennan, «E. P. Thompson and the discipline of historical discourse», στο συλλογικό τόμο: Richard Johnson (εκδ.), *Making Histories. Studies in History Writing and Politics*, Minneapolis, Univ. of Minnesota Press, 1982, σ. 96.

6. E. P. Thompson, *ό.π.*, σ. 11.

Η τάξη παίρνει υπόσταση όταν κάποιοι άνθρωποι, ως αποτέλεσμα κοινών εμπειριών (που έχουν κληρονομήσει ή που μοιράζονται) αισθάνονται και συγκροτούν την ταυτότητα των συμφερόντων τους, μεταξύ τους και σε αντίθεση με άλλους ανθρώπους των οποίων τα συμφέροντα είναι διαφορετικά (και συνήθως αντίθετα με τα δικά τους)⁷.

Η εμπειρία λειτουργεί εδώ ως το ενζυματικό στοιχείο που παρεμβαίνει ανάμεσα στο κοινωνικό είναι (τρόποι παραγωγής) και στην διαμορφούμενη ταξική συνείδηση. Στο αναλυτικό σχήμα του Thompson η έννοια της εμπειρίας αποτελεί μια ευρηματική διέξοδο από το αναγωγικό και μηχανιστικό μοντέλο βάσης/εποικοδομημάτος. Η διαμόρφωση της αγγλικής εργατικής τάξης δεν θεωρείται μηχανιστικό αποτέλεσμα συγκεκριμένων αλλαγών του τρόπου παραγωγής, αλλά απορρέει από τον τρόπο με τον οποίο οι αλλαγές αυτές βιώνονται υποκειμενικά από το μέρος εκείνο του κοινωνικού συνόλου που τις υφίσταται.

Όπως κάποιος μελετητής παρατηρεί σχετικά, «ο μεγαλύτερος θρίαμβος της αφήγησης από τον Thompson της διαμόρφωσης της αγγλικής εργατικής τάξης, ήταν ότι κατάφερε να αποδώσει τις σχέσεις παραγωγής όχι ως αφάιρεση αλλά ως συγκεκριμένη εμπειρία αληθινών ανδρών και γυναικών»⁸.

Πέρα από αυτό, η έμφαση στην έννοια της εμπειρίας αποτελεί επίσης μέσο πρόταξης του πολιτικού ή μάλλον πολιτισμικού στοιχείου στο προσκήνιο της κοινωνικής ανάλυσης. Όπως ο ίδιος ο συγγραφέας τονίζει, αναφερόμενος συγκεκριμένα στην εμπειρία της κοινωνικής εξαθλίωσης στα πλαίσια των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων: «Ταξική συνείδηση είναι ο τρόπος διαχείρισης των εμπειριών αυτών: η ενσωμάτωσή τους στις υπάρχουσες παραδόσεις, συστήματα αξιών, ιδέες και θεσμικά πλαίσια»⁹.

Η ανάλυση και ερμηνεία της διαμόρφωσης της εργατικής τάξης, με βάση πολιτισμικούς όρους συνεπάγεται τη σύλληψη των ίδιων των συμμετεχόντων στη διαδικασία αυτής της διαμόρφωσης, ως ενεργούντων υποκειμένων του ιστορικού και κοινωνικού γίγνεσθαι.

Το πνεύμα του σοσιαλιστικού ουμανισμού, όπως αυτό διαφαίνεται στην άποψη ότι οι άνθρωποι είναι τα υποκείμενα της ιστορίας τους, αποτελεί θεμελιακό στοιχείο της σκέψης του Thompson, τόσο σε επίπεδο πολιτικού στοχασμού, όσο και σε επίπεδο ιστοριογραφικής διερεύνησης: είναι εξάλλου αυτό το στοιχείο που δίνει τον τόνο τόσο στην αντι-σταλινική κριτική του, όσο και στην αντι-αλτσεριανή πολεμική του αντίστοιχα.

7. E. P. Thompson, *ό.π.*, σ. 9.

8. H. J. Kaye (εκδ.), *E. P. Thompson. Critical Perspectives*, Λονδίνο 1990, σ. 60.

9. E. P. Thompson, *ό.π.*, σ. 10.

Η δομή της αφήγησης

Η έμφαση στον ενεργό ρόλο των ιστορικών υποκειμένων στη διαμόρφωση της ταξικής τους ταυτότητας και συνείδησης οδηγεί σε ένα είδος προσωποποίησης της εργατικής τάξης. Το χαρακτηριστικό αυτό διαφαίνεται ιδιαίτερα στον τρόπο με τον οποίο το εννοιακό πλαίσιο εγγράφεται, αλλά και καθορίζει την αφηγηματική δομή της εξιστόρησης της διαδικασίας ιστορικής συγκρότησης της αγγλικής εργατικής τάξης. Θα αναφερθώ σε αυτή την αφηγηματική δομή κάπως εκτενέστερα.

Ο συγγραφέας σαφώς διακηρύσσει από την εισαγωγή ήδη του έργου του ότι βασικό του επιχείρημα αποτελεί η άποψη ότι η αγγλική εργατική τάξη είχε ήδη διαμορφωθεί στα 1832, καθώς και ότι η διαμόρφωσή της στάθηκε αποτέλεσμα μιας διαδικασίας που διήρκεσε από το 1790-1832, μιας διαδικασίας της οποίας πρωταγωνιστές υπήρξαν οι ίδιοι οι άνθρωποι οι οποίοι έλαβαν μέρος σε αυτήν. Η βασική αυτή θέση εξάλλου συμπληρώνεται από το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο τα στοιχεία που απετέλεσαν την πολιτική συνείδηση της εργατικής τάξης προϋπήρχαν εν δυνάμει πριν το 1790, ενσωματωμένα σε μακρόχρονες παραδόσεις πολιτικού ριζοσπαστισμού και εκπεφρασμένα με ένδοξο τρόπο σε ποικίλες μορφές πολιτικών δραστηριοτήτων καθόλη τη διάρκεια του 18ου αι.

Ακολούθως η εξιστόρηση της συγκρότησης της εργατικής τάξης παίρνει τη μορφή μιας εκτεταμένης και παραστατικής έρευνας πολλαπλών παραδόσεων λαϊκού ριζοσπαστισμού (πολιτικών, πολιτισμικών, θρησκευτικών). Σκοπός αυτής της διερεύνησης είναι εμφανώς ο εντοπισμός των διάσπαρτων εκείνων στοιχείων που αποτελούν το ηθικό «consensus» του αγγλικού ριζοσπαστισμού και τα οποία αργότερα —στις αρχές του 19ου αι.— και μέσω της βίωσης της βιομηχανικής εκμετάλλευσης, θα μεταλλαχθούν σε εργατική ταξική συνείδηση. Κατά τον κοινωνικό ανθρωπολόγο Renato Rosaldo, «ο Thompson συλλαμβάνει νοητικά μια παράδοση ριζοσπαστισμού μέσω της οποίας θεμελιώνεται και παράλληλα υπερβαίνεται η εργατική ταξική συνείδηση».

Δύο βασικές αναλυτικές κατηγορίες οργανώνουν την αφηγηματική δομή αυτής της ερμηνευτικής απόπειρας: η *συνέχεια* και η *ομοιογένεια*.

Ο όρος *συνέχεια* αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο ιδέες, πολιτικές συμπεριφορές και νοοτροπίες, συστήματα αξιών και άλλες πολιτισμικές μορφές, παρουσιάζονται ως κληρονομημένα και ξαναδουλεμένα από τη μια ριζοσπαστική παράδοση στην άλλη. Κοινωνικά ιδεώδη, η ιδέα της «ελευθερίας της συνείδησης» (παράδοση Dissent), το «αυθεντικό ανεξάρτητο συναίσθημα» (παράδοση του εξεγερμένου όχλου), η αίσθηση κοινωνικών ελευθεριών και δικαιωμάτων («the free-born Englishman»), με μια έννοια υπερβαίνουν τον χρόνο, συνδέονται οργανικά και αθροίζονται στο τέλος του 18ου αι. στην ριζοσπαστική

κινητοποίηση του 1790 που θα αποτελέσει το αφετηριακό σημείο συγκρότησης της ταξικής συνείδησης. Η ερμηνευτική αυτή προσέγγιση καθίσταται δυνατή μόνο μέσω του εννοιακού πλαισίου στο οποίο αναφέρθηκα παραπάνω και πιο συγκεκριμένα μέσω της έμφασης στην σπουδαιότητα της πολιτισμικής πλευράς των ιστορικών εξελίξεων.

Ο όρος *ομοιογένεια* αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο, ο συγγραφέας, αν και τονίζει την ετερότητα των παραδόσεων και κινήματων που παρουσιάζει, τελικά επιμένει αποφασιστικά στα κοινά/συνεχτικά στοιχεία. Η ταξική συγκρότηση παρουσιάζεται ως «βιογραφία της εργατικής τάξης από την εφηβεία έως την ενηλικίωσή της». Η μεταφορά δεν είναι πιστεύω τυχαία. Η προσωποποίηση της εργατικής τάξης στηρίζεται μεθοδολογικά και θεωρητικά κυρίως στην πρόταξη της *εμπειρίας* ως βασικού αναλυτικού εργαλείου. Για τον Thompson είναι η κοινή εμπειρία της βιομηχανικής εκμετάλλευσης που ομογενοποιεί τα αποκλίνοντα πολιτισμικά στοιχεία του αγγλικού πολιτικού ριζοσπαστισμού.

Η πολιτική της ιστορικής ερμηνείας

Στο σημείο αυτό θα ήταν ίσως χρήσιμη μια απόπειρα τοποθέτησης και εξέτασης του έργου του Thompson στο ευρύτερο πολιτικο-ιστορικό πλαίσιο της εποχής του. Μια τέτοια εξέταση επικεντρώνεται στα σημεία όπου το πολιτικό πλαίσιο —ή μάλλον ο τρόπος με τον οποίο το πολιτικό πλαίσιο προσλαμβάνεται από το αφηγηματικό υποκείμενο— εγγράφεται στην αφηγηματική δομή του κειμένου και καθορίζει την ερμηνευτική δυναμική της αναλυτικής προσέγγισης. Το πλαίσιο ενυπάρχει στο ιστορικό κείμενο, εγγεγραμμένο στις τροπικότητες του ιστορικού λόγου και της ερμηνείας.

Στην συγκεκριμένη περίοδο το ιστορικο-πολιτικό πλαίσιο χαρακτηρίζεται από τις εξωτερικές και εσωτερικές πιέσεις που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι αριστεροί Βρετανοί διανοούμενοι κατά την μεταπολεμική περίοδο. Οι εσωτερικές πιέσεις εντάσσονται στις ευρύτερες πολιτικές επιπτώσεις των γεγονότων του '56 για τα δυτικο-ευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα γενικότερα. Η αντι-σταλινική πολιτική οπτική του Thompson και η απόρριψη από μέρους του μηχανιστικών μοντέλων ιστορικής ερμηνείας κατανοούνται σαφέστερα μέσα σε αυτό το πολιτικό σκηνικό. Οι εξωτερικές πιέσεις πήγαζαν κυρίως από το σταδιακά κυρίαρχο συντηρητικό πολιτικό κλίμα που ακολούθησε το μεσοπολεμικό κλίμα ριζοσπαστικού λαϊκισμού στη Βρετανία. Στον τομέα της ιστοριογραφίας το κλίμα αυτό εκφράστηκε από μια τάση επανεκτίμησης των λιγότερο αποδεκτών στιγμών της ιστορίας του βρετανικού καπιταλισμού και επανεγκόλπωσης της βιομηχανικής επανάστασης ως στιγμής εθνικού θριάμβου. Σύμφωνα με τον Richard Johnson:

Η στιγμή της κουλτούρας μπορεί να κατανοηθεί ως μια προσπάθεια ανανέωσης της σοσιαλιστικής κριτικής σκέψης μέσα σε ένα εξαιρετικά εχθρικό πολιτικό κλίμα. Και το παραμικρό εθνικό απόθεμα ήταν απαραίτητο σε αυτή την προσπάθεια. Τι μπορούσε η αγγλική κουλτούρα να προσφέρει στο χαλάρωμα του κλοιού της έννοιας της “προόδου”; Απάντηση: την παράδοση. Απάντηση: την αγγλική εργατική τάξη σε μια πιο ένδοξη φάση¹⁰.

Το έργο του Thompson και συγκεκριμένα η ερμηνευτική προσέγγιση που επιχειρεί στην διαδικασία ιστορικής συγκρότησης της αγγλικής εργατικής τάξης συνδέεται με το πολιτικό αυτό πλαίσιο, όχι όμως σε μια ευθύγραμμη αιτιακή σχέση. Αντίθετα, εκφράζει μια δυναμικά κριτική οπτική των πολιτικών αναγκαιοτήτων της εποχής· μια οπτική που προβάλλει τόσο μια ριζοσπαστική έκδοση του έθνους, όσο και μια εθνική έκδοση του ριζοσπαστισμού.

Η έμφαση στην αντίληψη της συνέχειας και ομοιογένειας, όσον αφορά τη διαδικασία συγκρότησης της αγγλικής εργατικής τάξης, συνδέονται άρρηκτα με τον εθνικό χαρακτήρα που αποδίδει ο Thompson στην αγγλική ριζοσπαστική παράδοση και στην επακόλουθη ταξική συνείδηση. Η εμμονή στον εθνικό χαρακτήρα της διαδικασίας συγκρότησης της εργατικής τάξης και συνείδησης εκφράζεται σε δυο διαφορετικά, αλλά άρρηκτα συνδεδεμένα, επιχειρήματα:

α. Η διαδικασία αυτή ήταν ουσιαστικά διαφορετικού χαρακτήρα και περιεχομένου από άλλες αντίστοιχες διαδικασίες σε άλλα έθνη-κράτη της εποχής. Η αναφορά απευθύνεται βέβαια σαφέστατα στην γαλλική περίπτωση.

β. Η συγκρότηση της εργατικής τάξης δεν αποτέλεσε μια περιθωριακή, αλλά μια κεντρική όσον αφορά στην εθνική ιστορία κοινωνική εξέλιξη.

Από την άποψη αυτή η συγγραφή του έργου *The Making of the English Working Class*, πρέπει ίσως να ιδωθεί ως μια απόπειρα σύλληψης της εθνικής ιστορίας από μια αριστερή οπτική, με στόχο την νομιμοποίηση του πολιτικού ριζοσπαστισμού, ως εγγενούς στοιχείου της εθνικής ταυτότητας. Η προσπάθεια συγκρότησης ενός αριστερού εθνικού αφηγήματος εντάχθηκε στο πολιτικό πρόγραμμα της Νέας Αριστεράς στη Βρετανία ('70-'80) και εξέφρασε τόσο μια διεκδίκηση ένταξης της Αριστεράς στο κυρίαρχο ηθικό consensus του έθνους, όσο και μια κριτική στάση στο συντηρητικό εθνικό αφήγημα. Η περιορισμένη αποτελεσματικότητα του πολιτικού αυτού προγράμματος οφείλεται κυρίως στον εγκλωβισμό του εναλλακτικού αυτού αφηγήματος στα εννοιακά σχήματα του κυρίαρχου εθνικού· εγκλωβισμός που διαφαίνεται στην εμμονή στην έννοια της συνέχειας και ομοιογένειας της εθνικής παράδοσης και

10. Richard Johnson κ.ά. (εκδ.), *Working-class culture: Studies on History and Theory*, Λονδίνο, Hutchinson [for] the Centre of Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, 1979.

στον εξοβελισμό της έννοιας της διαφορετικότητας και εγγενούς πολυμορφίας του εθνικού υποκειμένου.

Νέες ανάγκες και προσανατολισμοί: η υπέρβαση και η δυναμική του θεωρητικού στοχασμού

Η κριτική που ασκήθηκε στο έργο του Thompson και που αφορούσε τόσο στους πολιτικούς-ερμηνευτικούς προσανατολισμούς του, όσο και στις μεθοδολογικές-αναλυτικές επιλογές του, υπήρξε πολυεπίπεδη και οδήγησε σε ποικίλες κατευθύνσεις την κριτική κοινωνική σκέψη.

Στις δεκαετίες '70 και '80, οι νέες πολιτικές αναγκαιότητες που προέκυψαν από την ανάδυση («νέων») κοινωνικών υποκειμενικοτήτων και εκφράστηκαν μέσω της άρθρωσης ενός πολυπλοκότερου πολιτικού λόγου οδήγησαν σε κριτική του Thompson, κυρίως όσον αφορά τον ρομαντικά ομοιογενή χαρακτήρα που αποδίδει στην εργατική τάξη, την έμφασή του στις συνέχειες και στον παραγκωνισμό των ασυνεχειών, των «ανωμαλιών» και αντιφάσεων που χαρακτηρίζουν συχνά τη διαδικασία συγκρότησης συλλογικών υποκειμένων. Την εποχή αυτή η πολιτική agenda των κριτικών κοινωνικών ερευνών στη Μεγάλη Βρετανία μεταβάλλεται με την εισαγωγή ζητημάτων φυλής, γένους και σεξουαλικότητας — ζητημάτων που από κοινού με το ζήτημα της κοινωνικής τάξης θα αποτελέσουν στο εξής τους βασικούς άξονες προβληματισμού γύρω από θέματα σχέσεων και δομών εξουσίας στο ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο του ύστερου μετα-αποικιοκρατικού μητροπολιτικού καπιταλισμού. Η ανάπτυξη π.χ. των γυναικείων και φεμινιστικών σπουδών εκφράστηκε μέσα από διάφορες προσπάθειες σύλληψης πολυπλοκότερων σχημάτων ερμηνείας της συγκρότησης της εργατικής τάξης. Συγγραφείς όπως η Cathrine Hall, Barbara Taylor, Joan Scott χρησιμοποίησαν το εννοιικό πλαίσιο του Thompson, και κυρίως την έμφασή του στην σπουδαιότητα της υποκειμενικά βιωμένης κοινωνικής εμπειρίας για την συγκρότηση κοινωνικής συνείδησης, εμμένοντας όμως στην έννοια της διαφοροποίησης της εμπειρίας σχετικά με τη διαφορά φύλου των κοινωνικών υποκειμένων. Υποστηρίχθηκε ότι τόσο οι πολιτισμικές μορφές πολιτικού ριζοσπαστισμού, όσο και οι συνθήκες της βιομηχανικής εκμετάλλευσης βιώθηκαν διαφορετικά από τα ιστορικά υποκείμενα της μετέπειτα εργατικής τάξης ανάλογα με το φύλο τους, γεγονός που οδήγησε στην συγκρότηση πολύπλοκων και σίγουρα όχι ομοιογενών μορφών ταξικής συνείδησης.

Εξάλλου, η από κοινού εξέταση ζητημάτων τάξης και φυλής οδήγησε στην κοινωνική έρευνα τόσο στην Βρετανία όσο και στις Η.Π.Α. σε πολυπλοκότερα σχήματα μελέτης και ερμηνείας των διαδικασιών συγκρότησης της κοινωνικής συνείδησης και δόμησης των σχέσεων εξουσίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του '80, δεκαετία που όσον αφορά στον τομέα των κοινωνικών επιστημών, χαρακτηρίζεται από την έντονη κριτική σε κάθε έννοια ομοιογενούς και οικουμενικού υποκειμένου, ο E. P. Thompson προσανατολίζεται προς έναν οικουμενισμό που εκφράστηκε κυρίως από την αφοσίωσή του σε πολιτικά κινήματα οικολογίας και πυρηνικού αφοπλισμού. Ζητήματα φυλής, εθνότητας, γένους δεν εισάγονται σε κανένα σημείο στο ερμηνευτικό σχήμα του, τόσο στο επίπεδο πολιτικής τοποθέτησης, όσο και σε εκείνο της κοινωνικής έρευνας. Υπό μία έννοια, ο καταγόμενος από ιεραποστολική οικογένεια και μεγαλωμένος στην αποικιοκρατούμενη Ινδία ιστορικός παραμένει μέχρι το τέλος της ζωής του προσκολλημένος στο πολιτισμικό πρότυπο του «free-born Englishman».

Το εννοιακό πλαίσιο το οποίο συγκρότησε και αριστοτεχνικά ανέπτυξε στο έργο του ο Thompson λειτούργησε ως μήτρα για την ανάπτυξη διαφόρων κατευθύνσεων κριτικού κοινωνικού στοχασμού. Βασικό εξάλλου πλεονέκτημα της θεωρητικής αφαίρεσης αποτελεί η δυνατότητα απόσπασης ενός εννοιακού πλαισίου από τις συγκεκριμένες κοινωνικοπολιτικές συντεταγμένες του τόπου παραγωγής του και η ενσωμάτωσή του σε ποικίλα προγράμματα κοινωνικής έρευνας και πολιτικής παρέμβασης με παράλληλη διατήρηση της αναλυτικής του οξύτητας και της ερμηνευτικής του δυναμικής. Αν και ο ίδιος πιθανότατα θα απέρριπτε τον όρο εξολοκλήρου, θεωρώ ότι το έργο του E. P. Thompson ενέχει αυτό το είδος της θεωρητικής αφαίρεσης σε μεγάλο βαθμό, γεγονός που αποδεικνύεται από τον έντονο και γόνιμο διάλογο που το έργο αυτό συνεχίζει να προκαλεί, τόσο μέσα στους κύκλους της ακαδημαϊκής κοινότητας, όσο και έξω από αυτούς.